15. Шевченко И.С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И.С. Шевченко, Е.И. Морозова // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 33-38.

16. Kukharenko V.A. A book of practice in stylistics / V. A. Kukharenko. – M.: Высшая школа, 1986. – 144 p.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дрозд В.Г. Земля під копитами / В. Г. Дрозд. – К.: Дніпро,1988. – 85 с.

2. Дрозд В.Г. Ірій / В.Г. Дрозд. – Харків: Фоліо, 2008. – 313 с.

3. Шевчук В.А. Сповідь / В.А. Шевчук. – К.: Радянський письменник, 1989. – 58 с.

4. Шевчук В. А. Мор / В. А. Шевчук. – К.: Радянський письменник, 1989. – 64 с.

5. Шевчук В. А. Птахи з невидимого острова / В. А. Шевчук. – К.: Радянський письменник, 1989. – 45 с.

6. Fowles John. The French Lieutenant's Woman / John Fowles. – Jonathan Cape, Ltd, 1969. – 445 p.

УДК 811.161.2'366

ОПОЗИЦІЯ ІСТОТИ/НЕІСОТИ В ІМЕННИКАХ – НАЗВАХ МІКРООРГАНІЗМІВ

Козіна Ю.В., асистент

РВНЗ "Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта)

У статті проаналізовано форми акузатива назв мікроорганізмів крізь призму вираження ними семантики істоти/неістоти та визначено роль контексту в граматичному оформленні цих іменників.

Ключові слова: категорія істоти/неістоти, назви мікроорганізмів, онтологічний статус, форма знахідного відмінка, семантика слова.

Козина Ю. В. ОППОЗИЦИЯ ОДУШЕВЛЕННОСТИ/НЕОДУШЕВЛЕННОСТИ В СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ – НАЗВАНИЯХ МИКРООРГАНИЗМОВ / РВУЗ "Крымский гуманитарный университет" (г. Ялта), Украина.

В статье проанализированы формы аккузатива названий микроорганизмов сквозь призму выражения ими семантики одушевленности/неодушевленности и определена роль контекста в грамматическом оформлении таких существительных.

Ключевые слова: категория одушевленности/неодушевленности, названия микроорганизмов, онтологический статус, форма винительного падежа, семантика слова.

Kozina Y.V. THE OPPOSITION OF ANIMATE/INANIMATE IN NOUNS – NAMES OF MICROORGANISMS / The Crimean University of Arts (Yalta), Ukraine.

In the article the forms of accusative of the names of microorganisms are analysed through the prism of expression by them semantics of animate/inanimate and the role of context is certain in grammatical registration of such nouns.

Key words: category of animate/inanimate, names of microorganisms, ontological status, form of accusative, semantics of a word.

Категорія істоти/неістоти пов'язана з розподілом людиною довкілля на живе і неживе (Є.Кедайтене, Н.Озерова, О.Ільченко, Г.Хабургаєв, А.Бондарко). Однак такий розподіл іменників не завжди відображає наявного в науці розуміння живих та неживих предметів. Тому увагу дослідників привертають випадки невідповідності об'єктивного статусу предмета його належності до назв істот/неістот на рівні мови (Л.Єльмслєв, Ю.Степанов, А.Нарушевич). Цікавими в цьому плані є назви мікроорганізмів, онтологічний статус яких чітко не визначений. У сучасній українській мові назви вірусів, бацил, мікробів тощо не мають однозначної інтерпретації. Досі відсутній точний розподіл таких назв за ознаками живих та неживих організмів через певні труднощі, адже, наприклад, віруси поза межами клітин організму власника не мають жодного з атрибутів живого, але всередині нього у вірусній частинці наявні метаболічні процеси, вона здатна розмножуватись тощо [5]. Тому мета статті – описати морфологічні засоби вираження категорії істоти/неістоти у згаданих субстантивах крізь призму їхньої семантики.

У мовній практиці на рівні граматичних форм іменника, зазвичай, у назвах мікроорганізмів трапляється форма знахідного відмінка, омонімічна називному: *Захисна – специфічні білки (антитіла), що виробляються лейкоцитами, здатні нейтралізувати чужорідні* ***білки*** *та* ***мікроорганізми*** (2007 Біол 94); *Вводячи жабі*

мікроби *сибірки, І. І. Мечников виявив, що незабаром усі вони захоплювалися лейкоцитами і захворювання не наставало* (ХХ СУМ IV 472); *З ранку до вечора сидів він у своїй лабораторії, готував у скляночках різні гіркі й солодкі мікстури.., а найбільше з гострою увагою досліджував у мікроскоп якісь* ***мікроби*** (О.Іваненко); *Миготливий епітелій дихальних шляхів своїми коливальними рухами назовні разом з слизом виводить з організму* ***бактерії****, що потрапили в дихальні шляхи* (там само); *При обробці води вапном проявляється його антисептичне діяння, бо воно знищує* ***бактерії*** *і шкідливі для здоров'я людини* ***мікроорганізми*** (ХХ СУМ І 50); *Найбільш складною структурою відзначаються бактеріофаги – віруси, що вражають* ***бактерії*** (92); *У ній можна побачити фагоцитовані* ***бактерії*** *і лейкоцити на різних стадіях травлення* (2004 МедБіол 459); *Відкрито* ***бактерії*** *і найпростіші (А. Левенгук)* (10); *Мікробіологія – наука про* ***мікроорганізми*** (7); *Прикладом стимульованої дії на* ***мікроорганізми*** *може бути дія на них вітамінів та інших ростових факторів* (95); *Багато які хімічні речовини впливають на* ***мікроорганізми*** (там само); *Сонячне проміння корисне для людини ще й тим, що воно послаблює дію і навіть вбиває деякі* ***мікроорганізми*** *і* ***віруси*** *–* ***збудників*** *різних заразних хвороб* (ХХ СУМ IV 734). В останньому прикладі привертає увагу граматичне поєднання у функції додатка субстантивів у старій формі акузатива (*мікроорганізми*, *віруси*) та у новій (*збудників*). У переносному значенні на ґрунті метафорізації (де назва мікроорганізма вживається на позначення людей) також реалізується семантика неістоти: *– Дивно, що фашизм виносить на поверхню саме дегенератів. Мабуть, сама гнила атмосфера фашизму розплоджує такі* ***мікроби*** (О.Гончар). Однією з причин відмінювання таких іменників як назв неістот є, ймовірно, відносно неглибокі знання про мікроорганізми. Тривалий час людина жила в оточенні невидимих істот, споживала продукти їхньої життєдіяльності (випечений хліб, кисле молоко, вино, пиво). Ці істоти спричинювали захворювання, але людина навіть не підозрювала про їхнє існування, бо вони мали надто малі розміри. На сьогодні відомо багато видів корисних та шкідливих мікроорганізмів, проте внаслідок певних законів сприйняття світу людиною, вона не відносить до істот ті організми, активність яких неможливо спостерігати безпосередньо, про функціонування яких їй відомо небагато.

У деяких мовознавчих працях наголошується на ієрархічності оформлення категорії істоти у згаданих субстантивах [1; 2; 3; 4], що простежується в переважній кількості вживання старої форми акузатива на позначення іменника *вірус* та функціонування акузативно-номінативної форми в певних конструкціях з лексемами *бактерія*, *мікроб* тощо, наприклад: *Вітчизняний учений Івановський перший відкрив у 1892 році і вивчив* ***вірус*** *„мозаїчної хвороби", поклавши тим самим початок новій біології – вірусології* (ХХ СУМ І 682); *Інститут мікробіології виділив* ***вірус****, що руйнує клітини водоростей – шкідників* (1973 СУМ XI 474); *Описано* ***віруси*** *бактерій (бактеріофаги) (Ф. Творт, Ф. Герель)* (2004 МедБіол 13); *Тому немає єдиної думки, чи можна віруси на цій стадії вважати живими* (22); *Вони є генетичним матеріалом для всіх живих організмів, включаючи* ***віруси*** (82); *До тератогенів можна віднести деякі* ***віруси*** (254). О.Ільченко знаходить пояснення цьому граматичному явищу у відбитті послідовності наукових досягнень у галузі мікробіології та співвіднесеному з ним ступені проникнення наукових знань у свідомість людей [2, с. 142]. Порівняно пізнє відкриття такого виду мікроорганізмів як вірус, зумовлює суперечки у мовній інтерпретації через нерозуміння способу існування цієї реалії. Проте, можливо, причина використання форми знахідного-називного у цих субстантивах криється в їхній семантиці. Вірусам (згідно зі знаннями про них, що існують у сучасній науці) не притаманні жодні з ознак живого. Будучи внутріклітинними паразитами, віруси, на відміну від бактерій, не мають навіть власного обміну речовин. Можна стверджувати, що вони є частинкою живого, а не окремим живим організмом і вміщують у своєму значенні сему "неживий предмет". Тому цілком логічним є їхнє граматичне оформлення як назв неістот.

Щодо решти іменників цієї групи (*мікроб*, *бацила*, *бактерія*) учені висловлюють одностайну думку про те, що вони вміщують як сему "живий" так і "неживий" [2; 3; 4], „розщеплюючись на рівні граматики на протиставлені грамеми істоти/неістоти" [3, с. 142]. Вживання нової форми акузатива на позначення назв мікроклітин відбито у професійному мовленні (у медичних довідниках, енциклопедіях, працях з біології тощо), адже науковець має змогу за допомогою мікроскопа бачити активний рух, певні зміни у структурі цих частинок. „Недивно, що біологи, які щодня спостерігають мікроорганізми у мікроскоп, схильні надати їхнім назвам статус істоти, аніж нефахівець" [1, с. 260]. Наприклад: ***Бацил*** *під мікроскопом не знайдено* (ХХ СУМ IV 734); *Якщо вважати, що мікробіологія виникла тоді, коли людина вперше побачила і описала* ***мікробів****, то можна точно встановити „день народження" науки та ім'я її засновника* (там само); *Хвороба – битва в людському організмі між двома великими юрмами, – писав І. І. Мечников, – незліченною юрмою мікробів – збудників хвороби і такою ж юрмою рухливих клітин крові – лейкоцитів, що здатні захоплювати* ***мікробів*** (там само); *До антибіотиків ми зараз відносимо широке коло речовин мікробного, рослинного та тваринного походження, що вбивають* ***мікробів*** (1960 СУМ XI 468). Дібраний мовний матеріал дозволяє говорити про певну закономірність у використанні форм знахідного відмінка, наприклад: ***Мікробів*** *вирощують штучно на спеціальних живильних середовищах (в лабораторних умовах)* (ХХ СУМ II 524) – іменник *мікроб* приймає нову форму акузатива, адже мова йде про можливість спостереження за ростом і розмноженням окремих мікробів у лабораторних умовах (за допомогою мікроскопа), а отже детальніше вивчення. *Комет вбиває всіх відомих* ***мікробів*** (розм.) – ґенітивно-акузативна форма зумовлена, по-перше, наявністю у реченні лексеми *відомий*, що вказує на ознайомленість мовця з цим організмом, по-друге, асоціація у свідомості людини з телевізійною рекламою, де яскраво змальовані мікроби як окремі живі істоти, що розмовляють, рухаються,

бояться дії хімічної речовини тощо. У згаданих контекстах назви мікроорганізмів не мають збірного значення, а, навпаки, кожен мікроб функціонує як самостійна істота, а відтак, диференційоване сприйняття цих малих клітинок (реально чи підсвідомо) мотивує вибір нової форми знахідного відмінка, пор.: *Сонячне проміння згубно діє на хвороботворні* ***бактерії****, знищуючи їх або затримуючії їх розмноження* (1957 СУМ XI 47); *Речовини, що вбивають і розчиняють* ***мікроби****, називаються бактерицидними* (XX СУМ I 92). У цих контекстах лексеми репрезентують узагальнене значення, збірне. Таке маркування назв на позначення мікроорганізмів характерне для усного мовлення та науково-публіцистичної літератури.

Лексема *збудник* хвороб (що у своєму значенні містить сему мікроб, бактерія тощо) активно функціонує лише у новій формі акузатива: *Летучі фітонциди листків дуба вбивають* ***збудника*** *дизентерії – дизентерійну паличку* (1960 СУМ II 274); *Для знищення шкідливих комах і* ***збудників*** *хвороб медоносні рослини обпилюють чи обприскують різними отруйними речовинами* (XX СУМ V 559); *Емульсія креоліну знешкоджує* ***збудника*** *паратуберкульозного ентериту* (1955 СУМ VI 67). Цікавим в цьому плані є приклад: *Коли до організму потрапляють різні хвороботворні агенти – мікроби, віруси тощо, то проти них і проти вироблюваних ними токсинів організм виробляє* ***антитіла****, які знешкоджують ці* ***агенти*** *і зумовлюють стійкість проти інфекційних хвороб – так званий імунітет* (1972 СУМ XI 47). Лексема *агент*, що в цьому контексті позначає *мікроби* і *віруси*, за аналогією до них виступає у старій формі знахідного відмінка, як і лексема *антитіла*, що за своїм значенням належить до мікроорганізмів, проте остання не має паралельної форми на граматичному рівні мови (пор. *виробляти антитіла*/*виробляти антитіл*). Таким чином, іменник *агент* виступає омонімом до назв мікроорганізмів і приймає симетричну своєму лексичному значенню граматичну форму. З огляду на це, доречною є думка про „реакцію граматичної системи на появу у цій формі додаткового значення. У такий спосіб факт існування паралельних форм для вираження <…> значення істоти має бути проінтерпретований інакше, а саме як факт ангажування однієї з форм іншим значенням" [3, с. 126]. Нова форма акузатива вживається внаслідок розщеплення лексичного значення, субстантив набуває додаткових ознак (зокрема, у свідомості мовця), що відбиває граматична форма.

Семантика найменувань *мікробів*, *бактерій*, *бацил* певною мірою співвідноситься з поняттям *клітина*, назва якого у граматичному плані не знає коливань у виборі форми об'єкта (трапляється у формі знахідного-називного), хоча "в реальності й співвідноситься з уявленнями про біологічну субстанцію, тобто асоціюється із поняттям живого" [3, с. 141], наприклад: *Добре видно під мікроскопом живі* ***клітини*** *м'якуша кавуна* (1955 СУМ VI 838); *Функції кліток-фагоцитів найрізноманітніші: вони видаляють з організму* ***клітки****, що відмирають, поглинають і інактивують мікроби, віруси, гриби; синтезують біологічно активні речовини (лізоцим, комплемент, інтерферон); беруть участь у регуляції імунної системи* (1973 СУМ XI 474); *Інститут мікробіології виділив вірус, що руйнує* ***клітини*** *водоростей-шкідників* (там само); *Для стерилізації харчових продуктів ... застосовують окис етилену, який вбиває і вегетативні* ***клітини****, і спори* (2004 Мікробіолог 97); *Порівняйте* ***клітини****, побачені вами у полі зору мікроскопа, із зображеннями на таблицях* (2010 Біолог 10 138). За аналогією стару форму акузатива приймають і одноклітинні організми на кшталт *амеба*, *інфузорія*: *При малому збільшенні мікроскопа на тимчасовому чи постійному мікропрепаратах знайдіть окремі* ***інфузорії*** (2010 Біолог 10 138). Проте зміна форми акузатива не пов'язана зі зміною семантики, тому доречно говорити про паралельне вживання двох форм знахідного відмінка на позначення згаданих субстантивів: *Розгляньте* ***інфузорій*** *при малому збільшенні мікроскопа* (29).

Мовний матеріал вказує на певну залежність форми знахідного відмінка іменника від значення дієслова, що керує ним. Такі дієслова як *захоплювати*, *вбивати*, *нищити*, дія яких, переважно, спрямована на живий об'єкт, зумовлюють вибір форми знахідного-родового, тоді як дієслова *виявити*, *дослідити*, *відкрити* сприяють відмінюванню субстантива як неістоти. При поєднанні назв на позначення мікроорганізмів з дієсловами, семантика яких асоціюється з впливом на живі істоти, відбувається певна персоніфікація об'єкта. Такий процес активно простежується в живому мовленні та в дитячій літературі: *Я розповім вам сьогодні про двох різних* ***мікробів****. Одного* ***звали*** *Кефірчик, і* ***працював*** *він на молокозаводі <...> Другого* ***мікроба звали*** *Дезик, а звали його так тому, що він був рідним братом хвороби дизентерії* (XXI Крил 5); *А той і не помітив навіть, так додому* ***мікроба*** *і приніс <...> Думав Дезик, що лікар приїде та* ***мікроба*** *Кефірчика сварити буде* (там само).

Отже, іменники на позначення мікроорганізмів не мають остаточного визначення на онтологічному рівні через недостатність знань про них, тому можуть вміщувати в собі як сему „живий предмет" так і „неживий предмет". Конструкції з іменником *вірус* демонструють вживання цього субстантива лише у формі знахідного-називного, на нашу думку, унаслідок відсутності в його семантиці ознак живого (навіть назва цієї лексеми пов'язана з грецьким словом, що позначає „отруту"), функціонування його як частини живого. Назви *мікробів*, *бактерій*, *бацил* (і їхніх різновидів) можуть функціонувати й у новій формі відмінка об'єкта. Це пов'язане, по-перше, зі ступенем ознайомленості мовця з мікроорганізмом (у професійному мовленні), по-друге, сприйняттям цих форм життя не як сукупності, а як окремих живих організмів, кожен з яких функціонує самостійно (безпосередньо це можна спостерігати у мікроскоп), по-третє, з певним розщепленням значення згаданих субсантивів, унаслідок метафоризації (характерне для усного мовлення та дитячої літератури). Таким чином, подальше наукове вивчення мікроорганізмів, можливо, сприятиме уніфікації

відмінювання іменників чоловічого роду другої відміни однини, адже субстантиви саме в цій граматичній формі історично виявились „прихильними” до категорії істоти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Граннес Альф. Избранные труды по русскому и славянскому языкознанию / Альф Граннес; [под ред. В.Б. Крысько]. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 416 с.

2. Ильченко О.С. Семантика грамматики: оппозиция одушевленности-неодушевленности в синхроническом и диахроническом аспектах: дисс. … канд. филол. наук: 10. 02. 01 / О.С. Ильченко. – Краснодар, 2004. – 231 с.

3. Мороз Т.Ю. Семантико-граматична асиметрія морфологічних категорій іменника: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. Ю. Мороз. – Харків, 2008. – 20 с.

4. Нарушевич А. Г. Категория одушевленности/неодушевленности и языковая картина мира / А.Г. Нарушевич // Русский язык в школе. – 2002. – № 3. – С. 75-78.

5. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Біол Бєляєва Л.В. Біология. 8–9 класи: [наочний довідник] / Л.В. Бєляєва – К.; Харків: Веста, 2007. – 110 с.

Біол 10 Межжерін С.В. Біологія: (профіл. рівень): [підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / С.В. Межжерін, Я.О. Межжеріна, Т.В. Коршевнюк. – К.: Планета книжок, 2010. – 336 с.

Біолог 10 Балан П.Г. Біологія: (академ. рівень): [підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / П.Г. Балан, Ю.Г. Вервес, В.П. Поліщук – К.: Генеза, 2010. – 345 с.

Крил Крилаті. Пригодницький журнал для дітей / [гол. ред. Л. Юрченко]. – К.: Вид-во СУМ, 2008. – № 4. – С. 5.

МедБіол Медична біологія: [підручник] / [за ред. В. П. Пішака, Ю. І. Бажори]. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 656 с.

Мікробіолог Пирог Т.П. Загальна мікробіологія: [підручник] / Т.П. Пирог. – К.: НУХТ, 2004. – 471 с.

СУМ Словник української мови.– К.: Наук.думка, 1970. – Т. 1-11.

УДК 811.161.2’3737

ОКАЗІОНАЛЬНІ ФРАЗЕМИ ТА ЇХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

Колоїз Ж.В., д. філол. н., професор

Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”

У статті йдеться про особливості оказіональних результатів фраземної деривації; акцентовано на потребі регулярного лексикографічного “зрізу” мовної ситуації з погляду оказіональної фразеології; обгрунтовано доцільність лексикографічного опрацювання оказіональних фразем; репрезентовано окремі зразки лексикографування відповідного матеріалу.

Ключові слова: *фразеологія, фразеологізм*, *оказіональна фразема, фразеографія, лексикографування, словник.*

Колоиз Ж.В. ОККАЗИОНАЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ И ИХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ РАЗРАБОТКА / Криворожский педагогический институт ГВУЗ “Криворожский национальный университет”, Украина.

В статье речь идет об особенностях окказиональных результатов фразеологической деривации; акцентируется на необходимости лексикографического “среза” языковой ситуации с точки зрения окказиональной фразеологии; обосновывается целесообразность лексикографической разработки